

Негер О. Б.,

Ужгородський національний університет, м. Ужгород

ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАКАРПАТТЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОГО УРБАНОНІМІКОНУ

У статті вперше проаналізовано демографічний розвиток як екстралінгвальний чинник формування української урбанонімії Закарпаття. Розглянуто вплив цього чинника на закарпатоукраїнський урбанонімікон впродовж XX – початку XXI ст.

Ключові слова: урбанонімія, екстралінгвальний фактор, демографічний розвиток.

В исследовании впервые проанализировано демографическое развитие как экстралингвальный фактор формирования урбанонимии Закарпатья. Рассмотрено влияние этого фактора на закарпатоукраинский урбанонимикон в XX – XXI вв.

Ключевые слова: урбанонимия, экстралингвальный фактор, демографическое развитие.

Demographic development as extralingual factor of Ukrainian urbanonymy of Zakarpattya forming is analysed in the article. The influence of this factor on urbanonymy of Zakarpattya during XX – XXI c. is considered.

Key words: urbanonymy, extralingual factor, demographic development.

Власні назви, як повноправні елементи мови, розвиваються під впливом як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників. Проте, на відміну від інших груп лексики, оніми особливо піддаються впливу позамовних факторів [2, с. 3; 6, с. 9; 9, с. 20]. Тому для об'єктивної оцінки специфіки функціонування пропріальної лексики з'ясування цих чинників є дуже актуальним.

Позамовні чинники формування топонімії вже давно стали предметом вивчення науковців [3, с. 179]. Як слушно зазначає О. Суперанська, “з усіх видів географічних назв урбаноніми змінюються особливо швидко, тому що сама людина втручається у природний процес їх розвитку і форсує їх зміну” [7, с. 75].

Позамовні фактори функціонування закарпатоукраїнського урбанонімікону вже привертати увагу дослідників. Зокрема, глибиною аналізу відзначається праця М. Романюк “Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст.” [5]. Проте, зважаючи на поставлене завдання, авторка взяла до уваги тільки ті одиниці, які стосуються урбанонімікону кінця XX – початку XXI ст. Зібраний нами матеріал більший за обсягом і охоплює все XX – початок XXI ст. Крім того, предметом уваги дослідниці були всі оніми Закарпаття, відповідно урбанонімам присвячений тільки один підрозділ її дисертації, тоді як об'єктом нашого дослідження є саме урбаноніми, що передбачає здійснення ґрунтового, комплексного, системного дослідження цих одиниць.

У статті ми намагатимемось проаналізувати один із основних історичних чинників, який зумовлював зміну в закарпатоукраїнському урбаноніміконі. Універсальним фактором, який впливав, впливає і завжди буде впливати на урбанонімікон, є демографічний ріст/зменшення населених пунктів. Зрозуміло, що поступове розширення території міста чи села зумовлює необхідність номінації частин цієї території для кращої орієнтації. Як писав І.Франко, розташування будівель у селах відбувалося за двома моделями: сільські хати тягнулися вздовж вулиці або шляху, що вів до панського двору, або формували так звану каракатицю, поодинокими лапками якої були кути, “які часто мають іще старі назви, взяті від дворич, що були їх первісними гніздищами” [8, с. 417]. І перший, і другий варіанти передбачали певне територіальне структурування населеного пункту і номінацію частин цієї структури. Згодом деякі села переростають у міста, основною структурною ознакою яких стає територіальне членування за вулицями, що з часом можуть об'єднуватися у мікрорайони.

Виникнення вулиць зумовлюється розвитком міст, що у Закарпатті припадає на XIII–XVII ст. Передумовою їх розвитку стало будівництво замків, навколо яких – як військових укріплень – поступово розбудовуються поселення. Після татарської навали більшість міст Закарпаття було зруйновано. Відбудовуючи свої території, угорські феодали заселяють їх угорськими та саксонськими колоністами та особливо переселенцями з Галичини, які селилися тут на так званому волоському або німецькому праві [4, I, с. 421]. Переселенці навіть мали змогу вибирати місце проживання (здебільшого це були центральні вулиці), що згодом спричинило появу назв вулиць за національним складом поселенців, які там компактно проживали.

Можна виділити позитивні і негативні чинники демографічного розвитку закарпатських міст і, відповідно, їхнього територіального розширення. Одним із негативних факторів було те, що внаслідок постійних військових конфліктів, симпатій угорських королів до тих чи інших феодалів, політичних інтриг та ігор населені пункти Закарпаття постійно переходили з рук одного володаря в руки іншого, що гальмувало стабільний і безперервний їх розвиток. Так, наприклад, за свідченням авторів “Історії міст і сіл УРСР. Закарпатська область”, “під час безперервних воєн, які вели Угорщина і Семиграддя з Польщею, Австрією, Туреччиною, Чинадієво (снт Мукачівського району – О.Г.) не раз спустошувалось. За переписом 1567 р., у ньому залишилось три двори, які платили податок ...” [1, с. 422].

До позитивних чинників відноситься той факт, що чимало населених пунктів у XIII–XV ст. отримали певні привілеї, що дозволили їм самостійно або майже самостійно розвиватися. Так, у 1329 році угорський король Карл I відніс населені пункти Тячів, Вишково, Хуст, Довге Поле і Сигіт до розряду “королівських” (коронних) поселень. Їх населення звільнялося від натуральних і грошових поборів та повинностей на користь феодала, але сплачувало податок у королівську казну [там само, с. 423].

У другій половині XVI ст. внаслідок завоювання Туреччиною Угорщини на Закарпатті почався приплив втікачів (шляхти й литовського духівництва) із земель, обсаджених турками, що вплинуло на приріст населення міст.

Усі ці фактори сприяли зростанню чисельності міського населення, що у свою чергу спричинило зростання кількості будинків і відповідно розширення територій їх розташування. Правда, в сукупності позитивні чинники зростання населення врівноважувалися негативними. Як наслідок, за переписом 1785 р., Ужгород нараховував 507 будинків (15 вулиць на правому березі Ужа, 6 – на лівому), населення міста становило 2 902 чол. У Мукачевому – 431 будинок і 2 424 чол., Береговому – 361 будинок і 1 834 мешканці. Інші міста були ще меншими. Як правило, вони мало відрізнялися від сіл, бо в них мощених вулиць і тротуарів не існувало. Хати низько вросли в землю, були розкидані на значній відстані одна від одної, не будувалися в ряд [1, II, с. 146].

На середину XIX ст. міста (на той час лише деякі з них мали статус міст) і села Закарпаття були досить невеликими за кількісним складом і територіально. Тому система вуличного називання є нерозвиненою і спонтанною. Водночас активно функціонують найменування інших одиниць територіального структурування населених пунктів та їх околиць – мікрорайони, сільські кути тощо. Доки в називання не почала втручатися держава, процес номінації залишається простим, метою його є не створення нових моделей, а побудова нових назв за існуючою традицією та наявними зразками. Репертуар таких назв був досить малим. Переважно це була характеристика об'єкта – його вигляду, спрямованості, етнічного складу населення, рослинного покриву і под. (пор. вул. *Мукачівська, Швабська, Польова, Вербова* в Ужгороді у кінці XIX ст.).

Вагомим чинником розростання населених пунктів стає побудова нових шляхів сполучення. Так, з будівництвом у 1886 році залізниці, що зв'язала Мукачеве з Будапештом, Кошице і Львовом, у місті створилися сприятливі умови для розвитку промисловості й торгівлі [1, с. 382]. Промисловий розвиток поселень призвів до зростання чисельності населення, незважаючи навіть на нову потужну хвилю еміграції українців, яка призупинилась тільки з першою світовою війною.

В умовах сучасного Закарпаття саме активне збільшення кількості мешканців населених пунктів, а відтак і міських вулиць та площ, що спостерігається від початку XX ст., спричинило формування системи офіційних урбанонімів.

Перебування Закарпаття у складі Чехословаччини позитивно вплинуло і на свідомість закарпатців та їх суспільний розвиток. Значно розростаються міста. Якщо у 1920 р. в Ужгороді налічувалось 1 274 будинки, то в кінці 30-х рр. їх було понад 3 300 [там само, с. 86].

29 червня 1945 р. Москві підписано договір стосовно Закарпаття між Чехословаччиною, до складу якої тоді офіційно входила Підкарпатська Русь, і Радянським Союзом. 22 січня 1946 р. у складі Радянської України була створена Закарпатська область з центром в Ужгороді.

Післявоєнний час характеризується впорядкуванням усіх галузей життя радянських міст і сіл, закарпатських в тому числі. До чинників, які впливали в цей період на формування урбанонімії, слід віднести наступні.

Перш за все, це розбудова міст у зв'язку з інтенсивним налагодженням комунального господарства, транспорту, зв'язку.

По-друге, збільшення населення. Кожна війна тягне за собою значні людські втрати. Поповнення їх відбувалося за рахунок переселення мешканців з відносно “нетравмованих” війною місць туди, де такі “травми” були досить відчутними. Крім того, це вписувалось у загальний план “радянзації” досить свідомого в національному питанні західноукраїнського населення.

Окрім активного переселення у міста сільських мешканців, значне збільшення населення закарпатських міст відбулося у повоєнний період завдяки спланованій демографічній політиці, що зводилася до організованого переселення на Закарпаття демобілізованих воїнів Червоної Армії, а також чиновників з Росії та центральних і східних областей України [4, III, с. 67]. Демографічний ріст зумовлює розбудову населених пунктів. За перші 30 років панування радянської влади на Закарпатті в Ужгороді з'явилося близько 60 нових вулиць, у Мукачевому – біля 40, у Береговому, Хусті та Виноградіві – близько 20.

Однак слід зауважити, що найменування вулиць не в усіх містах відбувались так інтенсивно. Невеликі містечка на периферії (Рахів, Тячів, Іршава, Свалява) займалися лише “копіюванням” процесів номінації та реномінації у більших містах. Серед їх назв також з'являються вул. *Маркса Карла, Сталіна, Радянська, Робітничка*, але зустрічається в ролі назви вулиці і багато назв урочищ (пор. *Дубники, Лебена, Чорна Вода* в Тячеві). Крім того, процес упорядкування вуличних найменувань у невеликих містечках чи селищах міського типу (на той час) не підлягав ретельній документації. При перегляді нами протоколів міських рад, починаючи з 1946 р., фіксацію перейменувань у Чопі ми виявили з 1951 р. (слід зважати на його близькість до Ужгорода), у Тячеві та Іршаві – з 1957 р., у Сваляві – з 1958 р., в Рахові – з 1961 р., в Перечині – з 1962 р. Хоча не можна сказати, що доти у системі вуличних назв нічого не відбувалося. Порівнюючи списки виборчих дільниць у Рахові за 1948–1952 рр. та за 1959 р., ми виявили, що кількість вулиць збільшилася з 31 до 38, тоді як питома вага виразно місцевих назв (*Ядерин, Новоселиця, Буркут, Вільшанський, Вільшоватий*) зменшилась з 11 до 5, хоча документально жодне перейменування не засвідчено. Таким чином, упорядкованість, систематичність, продуманість назвотворчих процесів залежить від розміру міста та від його віддаленості від обласного центру [5, с. 94].

Отже, демографічна ситуація є одним з визначальних факторів розвитку урбанонімії, який зумовив появу і динаміку урбанонімної системи. Водночас потрібно зауважити, що цей чинник ніколи не є єдиним при номінації внутріміського об'єкта, а завжди взаємодіє з іншим екстралінгвальним фактором (напр., державною ідеологією чи законодавчим врегулюванням системи урбанонімії).

Література:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область : [у 26 т.] – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1969. – 785 с.
2. Ковалик І. Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення / І. Ковалик // Питання ономастики Південної України. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 3-8.
3. Молчанова О. Топонимия горного Алтая – источник древней истории Южной Сибири / О. Молчанова // Ономастика. – М. : Наука, 1969. – С. 179-187.
4. Нариси історії Закарпаття: [в 3 т.] – Ужгород, 1993. – Т.1. – 436 с. ; Т.2. – 663 с. ; Т.3. – 647 с.
5. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / М. Романюк. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.
6. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
7. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
8. Франко І. Причинки до української ономастики / І. Франко // Зібрання творів : [у 50 т.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 391-426.
9. Žigo P. Vzt'ah apelativum – urbanonimicky objekt – urbanonymum a kategoria času / P. Žigo // Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava ; Banska Bystrica, 1996. – S. 20-29.